

ROPOLYI LÁSZLÓ

FILOZÓFIAI POSZTOKTÓL A POSZTFILOZÓFIÁKIG (I.)

■ Az internet létrehozása és általános használata alapjaiban változtatja meg az emberi életet. Az internethasználat következményeként létesülő hálólét lehetősége és megvalósulása nem hagyja érintetlenül az internet előtti világban gyökerező társadalmat és kultúrát sem. Ebben a folyamatban a filozófia is átalakul.

Szavak és személyek

■ A filozófia a szóbeliség közegében jött létre, és ez a körülmény meghatározó jelentőségű maradt egész történetében.

A világtéremtő bölcselkedés kezdetektől fogva kötődik a beszédhez, a beszélgetéshez, a beszélt nyelvhez. A gondolkodáshoz mint belső beszédhez. A beszélő, hallgató, megbeszélő, megvitató felekhez, a megnevezés, a megfogalmazás, a megértés és értelmezés szükségletéhez. A filozófia létrehozása, alakítása és művelése kommunikatív aktusok eredménye.

A kommunikáció a (nem természet adta) közösségek kialakításának technikája. A közösségek jellegzetességei a kommunikációs szituációkat formáló tényezőktől, a kommunikáló ágensektől, az általuk eszközként hasznosított médiumoktól – és persze az elérni kívánt céloktól függenek. A filozófia közösségei minden lét és minden létező kritikai figyelembevételével törekszenek a mindenség, a világgént felfogott valóság fogalmi konstrukcióinak létrehozására. Világképző ambíciói következtében a filozófiát nem pusztán az „itt és most”, de ugyanannyira a „nem-itt és nem-most” is foglalkoztatja. Egész világokban szükségszerűen érvényes tudást keres, olyan tudást, mely nem közvetlenül a hasznosságban igazolódik, hanem univerzális érvényességre tör: az emberi élet, minden emberi praxis értelmének azonosításában hasznosul.

A kritika valamilyen állapotnak, helyzetnek, viszonynak, elfogadott véleménynek a kétségbevonásával járul hozzá a kommunikáció céljának a megvalósulásához: a kritika a bizonyosság hiányának kinyilvánított formája. Kritikai viszonyt létesíthetünk akár érzéki tapasztalatok egymásra vonatkoztatásával, összehasonlításával és összekapcsolásával is. Az elvont gondolkodás és fogalomhasználat pedig eleve kritikai jellegű: az elvonatkoztatás folyamatában az érzéki tapasztalat legtöbb elemét figyelmen kívül hagyjuk, csak néhány elemet emelünk ki és veszünk figyelembe tapasztalataink fogalmi megjelenítése során. A bizonyosság fajtáinak és mértékeinek megkülönböztetése érdekében felmerül az ismeretek bizonyításának igénye.

A tanulmány folytatását szeptemberi lapszámunkban közöljük.

A vita olyan kommunikáció, amelyben a kommunikáló felek részvétele és szándékolt közösségkonstrukciója kölcsönös. Ez a tulajdonképpeni, tiszta vita, de a vita lehet egy kommunikatív aktus mellékhatása is, azaz más kommunikációs célok követésének nem szándékosan formált következménye. A kommunikációs szituációk társadalmi és kulturális beágyazottságának, nyitottságának következtében végeredményben minden kommunikációnak vannak implicit vitakomponensei is. A tulajdonképpeni viták kézenfekvő eszköze a kritika, eredménye pedig a bizonyosság valamiféle közössége. A kommunikációs szituációk nyitottságából adódó implicit viták az elkerülhetetlen bizonytalanság és közösségihiány tünetei.

A filozófiai viták sose pusztán tiszta viták. A mindenség kontextusába ágyazott bármiféle kommunikáció szükségszerűen vezet implicit vitákra, azaz a filozófia közösségeinek töredezettségéhez, a bizonyosságok és értelemkonstrukciók előállításának folyamatosan generálódó feladatához. Nincsenek megkérdőjelezhetetlen tekintélyek, nincsenek feltétlen bizonyosságok, egyszer s mindenkor érvényes értelmezések és értelemek. Mindenről újra és újra vita folyik: a vita a filozófia tulajdonképpeni létezési módja.

Mіндеzek az összefüggések szorosan kapcsolódnak a szóbeliség kultúrájának működéséhez: annak révén formálódnak s nyernek értelmet. Igénybe véve az elhangzó szó pillanathoz kötöttségét, mágikus erejét, az emlékezet megtartásához való hozzájárulását, valamint azt, hogy a hangzó szavak révén alakuló kultúra előnyben részesíti az egymásmellettséget az alá-fölé rendeltséghez képest, inkább összekapcsol, mint analizál, elkerülhetetlenül redundáns, szorosan az életvilághoz kötött, túlzásokba eső, inkább a résztvevő/beleélő, mint az objektív távolságtartó pozíciójából megszólaló, homeosztatis és inkább szituációkhoz kötődő, mint elvont általános tartalmakkal teli.¹ E meghatározottságok pusztán felsorolásából nyilvánvaló, hogy a vita a szóbeliség kultúrájának elidegeníthetetlen jelensége.

A szóbeliség kultúrájának nélkülözhetetlen szereplője a beszélő: a szavak, igék, összefüggések, történetek, a szövegek forrása és formálója, létrehozója, hirdetője, életre keltője, életben tartója. A szóbeliség körülményei között a beszéd egyúttal aktus is, a beszélő aktor is, teremtő, őrző és létesítő, fenntartó és formáló: szerző. A posztmodern körülmények között majdan haldokló szerzőnek valamikor meg kell születnie, és meg kell maradnia mindaz idáig. A beszélő mindig szerző, de nem mindig individuum, nem feltétlenül egyén, nem feltétlenül személy – mégis valaki beszél.

A filozófia kezdeténél azonban már ott találjuk a saját közösségtől elválasztott és elváltó individuumot, aki a maga nevében beszél. Akinek van saját neve, saját identitása, saját tapasztalatai és értelmezései – elkülöníthető és azonosítható fogalmi konstrukciói. Aki nem csupán a saját közösségével való azonosulást ismeri és gyakorolja, hanem másokat, másokét is. Ilyenformán belekényszerülve a kritika – a saját közösséggel való kizárólagos azonosulás bizonytalanságának – pozíciójába. A kritikai gondolkodás együtt keletkezik az individuummal.

A filozófia előtti mitologikus kultúrákban a közösség tagjai bizonyára kritikátlanul és a lehető legnagyobb mértékben próbálnak azonosulni a közösségre jellemző világértelmezéssel s az azt hordozó tradíciókkal, hiszen éppen az azonosulás, az adott hagyomány vállalása és követése avatja az

egyedeket a közösség tagjaivá. Egyénekké azok válnak, akik valamilyen okok miatt (pl. kereskedelmi tevékenységet folytatván) kikerülnek a közösségi tradícióknak az életet minden részletében meghatározó hatásai alól, és részben, illetve valamilyen mértékben független életet élnek. Kiszabadulva a szemléletüket teljesen meghatározó értékrend keretei közül, az egyéniség kifejlődésének folyamatával párhuzamosan, az adott tradíciókat kritikusan szemlélő világfelfogások tartós képviselője is lehetővé válik. Az egyén közösségtől való függetlensége eleve a közösséghez való tartozás kizárólagosságának, a közösségben feltétlenül érvényesülő hagyományoknak a kétségbevonása, ami nyilvánvalóan megjelenhet a gondolkodásban is.

A filozófia az individuális kritikai gondolkodás közegében jött létre, és ez a körülmény meghatározó jelentőségű maradt egész történetében.

Érthetőnek tűnnek az athénieknek a „filozófia elleni vétkei”, például vádaskodásuk Szókratész ellen. Szókratész kétségtelenül kritikusan viszonyult számos athéni tradícióhoz – ha nem is feltétlenül azokhoz, amelyekkel kapcsolatban megvádolták –, amit nyilvánvalóan az tett számára lehetővé, hogy életformájának alakításában radikálisan szakított az Athénben megszokottal. Az életvitelében és kifinomult ironikus gondolkodásmódjában egyaránt megnyilvánuló kritikai attitűdöt az athéni jó okkal tartották tradicionális értékeikre nézve veszélyesnek.

Az individuum születése és sokasodása megteremtette az immár individuumokból álló (mesterséges) közösségek létesítésének igényét. A valóság kritikai gondolkodás révén konstruált fogalmi reprezentációinak kommunikációs tapasztalati, fogalmi, értelmezési, világnézeti közösségeket hoztak létre. A filozófiai közösségeket formáló viták hozzájárultak a személyiség, a személyes filozófiai pozíciók kibontakozásának lehetőségeihez is.

A filozófia közösségei kiemelkedő személyiségek körül formálódnak. Tanítók és tanítványok alkotta „iskolák”, szimpóziumok és nyilvános viták tanúsítják, hogy a filozófia hangos, nem néma műfaj. A szóbeliség emblematisztikus alakjaként kérdezősködő Szókratész gondolatai azonban már írásban rögzülnek Platón műveiben, s így hagyományozódnak tovább. Úgy tűnik, hogy ezzel a filozófiában is kezdetét veszi egy új korszak, az írásbeliség kora.² Arisztotelész pedig még tovább is lép és a személytelen, elvont szerző, valamiféle független, kívülálló megfigyelő beszédmódjában írja műveit.

Ezek nagyon jelentős, számos kognitív és kulturális következménnyel járó változások, de nem jelentik azt, hogy a szóbeliség jelenléte és jelentősége megszűnne a filozófiában. Az írott szövegeket halott szövegnek tekintik sokáig és legalább ezer éven át a hangos olvasás gyakorlatát követve törekszenek rá, hogy az olvasás során életre keltsék, élő beszéddé alakítsák azokat. A halottból hallott lesz. Továbbra is konkrét személyek konkrét gondolatmeneteivel van dolgunk (akkor is, ha a szerző a személytelenség nézőpontját és narratíváját választja), világos és egyértelmű számunkra, hogy művében Arisztotelész vagy valamely más szerző beszél hozzánk. Nagyon sok írott szöveg más szövegekhez, más szerzőkhöz fűzött kommentár – vagyis írásos formában előadott, rögzített értelmezés és vita. Egy-egy híresebb kézírathoz Európa-szerte érdeklődők tömegei zarándokolnak el. A tanítás intézményesülésével megjelennek a tanítók beszédeinek, előadásainak lejegyzett szövegei. A középkori egyetemeken az

elhangzó előadások módszeres megvitatása és az előadásjegyzetek másolása meghatározó kommunikációs metodológiák.

A Platón dialógusaiban zajló személyes viták helyét Arisztotelész írásaiban ismert filozófusok személyes álláspontjainak kritikai elemzése tölti be. A kritikai álláspontot képviselő személytelen narrátor pozíciója persze egyúttal Arisztotelész pozíciója is, de a filozófus immár nem annyira a saját nevében, mint inkább egy univerzális és elvont racionalitás képviselőjében beszél. A valóság egészének (a létezőnek, mint létezőnek) efféle konstrukciója mellett hasznosnak és észszerűnek mutatkozik specifikus tartományainak (a létezők egyik vagy másik aspektusának) hasonló indítatású tanulmányozása is: ezzel elkezdődik a tudományok kialakulásának, a filozófiáról való leválásának folyamata.

A kialakuló tudományok kommunikációs szituációi (legalábbis művelőinek törekvései szerint) jól azonosíthatók és szándékosan zártak (kizárólag a létezők, illetve a világ adott részeit foglalják magukba), így a tudományos viták elvileg végesek, lefolytathatók és eredményesek lehetnek. Szemben a filozófia kommunikációs szituációinak nyitottságával (ahol a létezők, illetve a világ egésze a kommunikáció kontextusa), s ahol a folyamatosan keletkező implicit viták szükségképpen végtelenek, végeérhetetlenek és eredménytelenek. Vegyük észre, hogy tudományos szituációk valójában filozófiai szituációkba ágyazottként is szemügyre vehetők, azaz a tudományok működésmódja alapjaikat, összefüggéseiket és történetüket is tekintetbe véve megfeleltethető a filozófia működésének.

A személytelen, univerzális elvont racionalitás megjelenése és uralkodóvá válása a filozófiában (és a tudományokban) számos fontos kognitív és kulturális következménnyel jár, de ez nem jelenti azt, hogy a személyesség jelenléte és jelentősége megszűnne a filozófiában. A filozófiai műveket továbbra is konkrét személyek jegyzik, s ezek nemegyszer éppen az individuális (kulturális, társadalmi, történeti stb. eredetű) különbségekből eredeztetik specifikus jelentőségüket. Kivételes esetekben találkozhatunk csak társszerzők vagy pláne több szerző által írt művekkel. Filozófiai szerzők az efféle igényeiket inkább fiktív szereplők párbeszédeit vagy vitáit kimódolva elégítik ki. Teljesen megszokottak a konkrét szerzők személye körül kialakuló formális vagy informális elköteleződések, iskolák, mozgalmak, tradíciók. Nagyszámú filozófiai mű készül konkrét szerzők, konkrét művek, konkrét személyes nézetek kritikájaként, illetve elfogadott és elterjedt nézetekkel szemben kifejtett személyes vitáikatként.

Mіндеzen törekvések tömegessé válásának fontos eszközévé vált az Európában is megjelenő könyvnyomtatás. Filozófiai művek (már akkoriban is) elsősorban könyvekként kerültek kinyomtatásra, de a 17. században kitalált és elindított, főként tudományos célokat szolgáló folyóiratok oldalain is elkezdődtek a főként tudományos nézetekhez kapcsolódó természetfilozófiai, filozófiai viták.

Gondolkodás és gondolás

■ Ahhoz, hogy a filozófiai törekvések, mindenekelőtt a filozófiai viták minden korábbinál intenzívebb *modern* fejleményeit értelmezzük, s kapcsolatba hozzuk a korábban mondottakkal, a továbbiakban egy kognitív-

nek vagy metafizológiaiainak is nevezhető szemléletmód alkalmazásával próbálkozunk. Amennyiben evidensnek tekintjük, hogy a filozófia létrehozásának és művelésének alapvető eljárása a fogalmi gondolkodás, természetesen adódik a kérdés, hogy pontosabban miről is van szó, hogy mi a gondolkodás, milyen természetű, mit csinálunk amikor gondolkodunk, hogy ki gondolkodik, mit jelent gondolkodni, mit hívunk gondolkodásnak – és hogy egyáltalán mi értelme van a gondolkodásnak?³ Ezekre a kérdésekre ezúttal aligha tudunk valamiféle részleteiben is megindokolt választ találni, ehelyett csak a megválaszolásukhoz hasznosnak tűnő egyik olyan kontextus bemutatására vállalkozunk, amelynek az alkalmazásával lehetővé válik a filozófiai viták differenciáltabb értelmezése.⁴

Abból indulunk ki, hogy *gondolkodás* és *gondolás* különböznek egymástól. Gondolkodni: ez jelentése szerint inkább egy folyamatra utal; gondolni viszont valamilyen tárgyra szoktunk. Feltevésünk szerint gondolkodás és gondolás lényegüket tekintve eltérő mentális tevékenységek. A gondolkodás mozgás; kereső, tájékozódó folyamat. A gondolás nyugalom; a megérkezés, megállapodás, rátalálás állapota. Gondolni valamit: ez a gondolkodás felfüggesztése, egy állásponttal, eszmével való azonosulás, a mellette való elkötelezettségünk deklarációja. A gondolkodás az ész műve, a gondolásban személyiségünk egésze nyilvánul meg. A gondolkodás módszereit az ismeretelmélet, a gondolás módszereit főként a személyiségelmélet tanulmányozza.⁵

A gondolkodás tehát valamilyen mozgás, egy fogalmi térben való bolyongás, tájékozódás, keresés, ami zajlik. Időt vesz igénybe még akkor is, ha esetenként ennek a sajátidő jellege dominál. Valahonnan valahová vezet – esetleg visszajuttat a kiindulópont közelébe –, és érzékelhetően befut egy pályát is. Útja van, vagy ahogy mondani szoktuk: menete. Mindenképpen valamifajta folyamatként jellemezhető.

Ezzel szemben a gondolás valamilyen nyugalmi helyzet, a fogalmi térben való bolyongás, tájékozódás, keresés eredményeként (vagy akár mindezeket mellőzően) elért megállapodás, megállapítás, rátalálás, megtalálás, relatíve statikusan fennálló. A gondolás időtlen – legalábbis kívül van az időn, vagy kiszakít a (külső) időből. Nincs pályája, útja, helye, legfeljebb helyzete van. A gondolás kétségtelenül valamifajta állapot.

A gondolkodás során csak sajátos személyiségvonások játszanak szerepet, a gondolás a személyiség egészének műve. Az értelem működése, a pusztán észhasználat gondolkodóvá teszi az embert, de személyiségének egyéb összetevői eközben alig nyilvánulnak meg. Gondolkodásunk eredményességét reméljük növelni saját személyes attitűdünk háttérbe szorításával s elvont, általános szempontok előtérbe állításával. Gondolkodás során gyakran tulajdonképpen nem konkrét, valóban létező személyek gondolkodásával, hanem valaminő elvont észszerűség önálló működésével van dolgunk. A gondolkodás a konkrét személyiségjegyekkel megragadhatatlan személytelen egyszemélyes ember szellemi aktivitása, illetve egyetlen emberi dimenzió (az ész) megnyilvánulása.

Ezzel szemben a gondolás valamilyen személyes elkötelezettség egy álláspont mellett, esetleg ennek az elkötelezettségnek a nyilvános képviselése, vállalás és vallás, az egész személyiség által képviselt, személyes felelősséggel hitelesített álláspont: igen, ezt gondolom. A gondolás révén

a személyiség egésze azonosul egy eszmével, súlyt ad neki és súlyt kap tőle, hiszen egymásra utaltak. A gondolást befolyásolja minden személyiségünket alkotó összetevő, az ész, az értelem, érzések, értékek, érdekek, az érzelmek. A gondolás tehát alapvetően nem személytelen, hanem éppen-séggel személyes aktus.

A gondolkodásnak vannak kidolgozott módszerei, haszonnal kecsegtető stratégiái. Felfedezhetünk, illetve elfogadhatunk eljárásokat, kidolgozhatunk s alkalmazhatunk jellegzetes stílusokat. Az ismeretelmélet és a logika sok változatban tanulmányozza a megfelelőnek ítélt verziókat, a szokásos működési zavarokat. Egy gondolatmenetet végiggondolhatunk (van eleje, közepe és vége, vagyis folyamat, ahogy Arisztotelész mondaná), bár a gondolkodás útja többféle is lehet (lineáris rendet követő – logikus, elágazásos, zezugos, csapongó, induktív, deduktív stb.). Sőt bonyolultabb topológiák is szóba jöhetnek: vannak diffúziós vagy vizuális stratégiák, illetve módszerek, s ezek során gondolkodásunk egyszerre több irányba is kiterjedhet, ami azt jelenti, hogy egyszerre többfélén is gondolkodhatunk. Előfordul az is, hogy a racionalitás személytelen erejében bizakodva, egy gondolatmenet végiggondolása helyett egyszerűen ráhagyatkozunk érvényesnek tekintett következtetésekre.

A gondolás nem efféle stratégiákat követ. Az, hogy ezt és ezt gondolom, az megtörténik velem éppen úgy, ahogy velem a dolgok történni szoktak. Esetleg létre tudunk hozni tipikus helyzeteket, amelyekben gondolni tudunk valamit, ezek azonban egészen esetleges körülményeknek is kiszolgáltatottjai, melyek nélkül nincs nyugalomunk, nem tudunk lehorgonyozni valamiféle álláspont mellett. Máskor viszont nem vagyunk képesek elszakadni egy gondolattól, kiszakadni személyes életviszonyaink szorításából. Itt nem az emberi világ ismeretlen lehetőségei vonzásában, hanem saját életvilágunk fogságában tevékenykedünk. Minden nagyon függ a konkrét személyiség jellegétől és lehetőségeitől, így pl. az olyan sajátos gondolási stratégiák is, mint a ráhagyatkozás, a dominanciára vagy a behódolásra való hajlam, és így tovább. Az ismeretelmélet, logika és tudományfilozófia helyett a személyiségelméletől, a (tudás)szociológiától és a (kognitív vagy tudomány)pszichológiától remélhetünk elméleti magyarázatokat. Érdemes talán emlékeztetni Karl Jaspersnek a világnézetek pszichológiája kapcsán kifejtett személyiségtipológiájára is. A gondolattal való azonosulás kényszere miatt egyszerre persze csak egy dologra gondolhatunk, ha erre éppen nem vagyunk képesek, hiteltelenség leszünk: bizonytalanok, hamisnak, hazugnak vagy őszintétlennek fogunk látszani.

Az eddigiekben a gondolkodás és gondolás megkülönböztethetősége érdekében különbségeik mellett érveltünk. Most ugyanezt a célt összefüggések és kapcsolataik számbavételével is szeretnénk megközelíteni.

Vajon a gondolkodás folyamata felfogható-e úgy, mint egymást követő gondolás-állapotok sorozata? Illetve egy konkrét gondolás vajon hogyan állítható elő gondolkodási folyamatok eredményeként? Vagyis lehet-e egyszerre eleme és eredménye a gondolkodás a gondolásnak és viszont? Ezek nyilván ugyanazok a kérdések, amelyek számtalan tudományos problémában (a matematikában, a termodinamika folyamatfogalmában, a történelmi események s a történelem folyamata viszonyában, a hálózatelméletek gráflimesz fogalmában stb.) is jelen vannak, s különféle ideológiák men-

tén szerveződő álláspontokról szemlélhetők. Vajon a gondolkodási folyamat kapcsán is szükség van-e a gondolkodás, mint mozgás Zénon apóriáiról beszélni?

A dichotómia Zénon paradoxonához hasonlóan itt is arról van szó, hogy ha el akarok jutni A gondolásából B gondolásába (gondolkodni akarok), akkor közben a közöttük lévő „út” nem megszámlálhatóan végtelen sok pontjában (nem megszámlálható gondolat gondolásával) kellene időznom. Kérdéses, hogy ez lehetséges-e. Ha végtelen sok gondolás vezet csak a gondolkodáshoz, akkor vajon gondolkodhatunk-e egyáltalán? Avagy lehetséges átugrani gondolásállapotokat s közvetlenül („intuitive”) az eredményhez eljutni? Csak gondolás van, vagy van gondolkodás is? A válasz filozófiai előfeltevéseinken múlik. Ha elfogadjuk az aktuális végtelen létezését, akkor van gondolkodás, ha nem, nincs. Mindkét választásunk logikus és ellentmondásmentes értelmezést tesz lehetővé – de alapvetően eltérnek abban, hogy a gondolások sorozatától megkülönböztetett gondolkodást is létezőnek tartjuk, vagy sem.⁶

Másrészt felvethető, hogy vajon milyen személyiségkonstrukciós meghatározottságok válnak láthatóvá a gondolás és gondolkodás összekapcsolásának fényében. Az univerzális, örök, visszatérően ismétlődő folyamatok vagy az egyedi, mulékony, megismételhetetlen pillanatnyi állapotok közegében időzzünk?

A gondolkodó ész kétségtelenül valamiféle univerzális emberit képvisel, s követőiben az univerzalizisztikus, örök emberi személyiségjegyeket alakítja ki. Ebből a perspektívából a mulékony érzésekkel, érzelmekkel, értékekkel és érdekekkel való azonosulás teszi az embert egyedivé, s teszi alkalmassá konkrét hétköznapi élethelyzetek eredményes kezelésére.

Aki csak gondol, az a pillanat foglya, de a pillanat lakója is. Aki csak gondol, s nem gondolkodik, az folyamatosan jelen van, a jelenben lakozik, otthon van itt. Az ilyen életnek rendkívüli intenzitása van, az ilyen személy teljes hitelességgel van jelen. Idő és tér, valóság és képzelet, álom és ébrenlét határait könnyedén veszi; sztalker. Vajon mi teheti indokolttá a pillanat elhagyását, lerombolását, mi készítheti az ilyen embert a gondolkodásra, hiszen számára a gondolkodás – a gondolás folyamatosságának feladásával – önfeladásként jelenik meg, öngyilkossággal ér fel.

Mindannyiunk számára magyarázatra szorul, hogy vajon mi értelme van túllépni a gondoláson, mi értelme van a gondolkodásnak. A legegyszerűbb válasz talán az lehet, hogy a gondolkodásra való áttéréssel az ember számol, számításba veszi a pillanat elhagyásával elszenvedett hátrányokat, s az ily módon (később) megszerezhető előnyöket, s dönt az előnyösebbnek tűnő megoldás mellett. Azt is megmondhatjuk, hogy ez gyakran nem az ember döntése, hanem döntés az emberről, a túlélését befolyásoló (természeti és társadalmi) hatalmak döntése. Ennek súlya alatt az ember felüggeszti személyiségének integritását, s csak egy dimenzióban aktív, gondolkodik, s nem él. Történetileg persze inkább arról van szó, hogy a fenti hatalmak nagy embertömegeknek eleve meg sem engedik, hogy teljes életet éljenek, a társadalmi munkamegosztás s az elidegenedés körülményei között nem jöhet létre integrált személyiség. Nyilvánvaló az is, hogy az elidegenedett viszonyok a legtöbb embert a pusztá gondolkodás lehetőségétől is megfosztják.

A fentebb felvetett elgondolások nyomán beszélhetünk különféle tipikus filozófiai metodológiákról, filozófiai stílusokról, valamint ezekhez kapcsolódó jellegzetes filozófiai vitákról.

Mindenekelőtt azonosíthatjuk a gondolkodást, illetve a gondolást előnyben részesítő filozófiai praxisokat. Könnyű felismerni a gondolkodást, azaz a személytelen, az észhasználat univerzális logikai, nyelvi, kognitív szabályai mentén zajló keresést, tájékozódást preferáló ún. *analitikus* stílusú filozofálásra, valamint szöges ellentétére a személyesen vállalt, határozottan gondolt álláspontokkal, specifikus metafizikai elvekkel és elképzelésekkel operáló ún. *kontinentális* filozofálásra utaló jeleket. A gondolkodás/gondolás elválasztása a közismert és népszerű analitikus–kontinentális dichotómia mellett számtalan más filozófiai alternatívában megjelenhet, mint például az igaz és autentikus filozófia⁸ különbségében, a filozófia mesterségként és hivatásként való művelésében,⁹ a kritikai és az értekező, a tudományos „szigorúságú”, illetve esszéstílusú művek létrehozásában, kizárólag filozófiatörténeti, illetve kizárólag kortárs elemzések iránti elkötelezésekben, és sok további formában is.

Mindezek figyelembevételével világosan megkülönböztethető a filozófiai viták három nagyobb csoportja. Egyrészt a gondolkodás eljárásaira alapozott filozófiák, másrészt a gondolás igénybevételével született filozófiák esetében egyaránt vitákat generálhatnak a saját, specifikus metodológiájuk követelményeinek való megfelelés elvárásai, a bevett nézetek, az érvényben lévő gondolkodási „paradigmák” követésének igényei. Harmadrészt jelen vannak a gondolkodás és gondolás közötti preferenciákra, illetve a közöttük létesíthető kapcsolatok megítélésére vonatkozó nézeteltérések is.

A gondolásra alapozott filozófiák vitáiban nyilvánvalóan vitatott lehet, hogy a filozófus vajon milyen alapon tud, illetve mer általános és szükségyszerűen érvényes állításokat tenni. Hétköznapi vagy rendkívüli, egyszeri és egyedi vagy ismétlődő és közönséges tapasztalatok jogosítják fel erre? Milyen módon konstruálhatók (akár végtelenül) sokértelmű, ám minden értelmükben relevánsan értelmezhető fogalmak és nyelvi formulák, metafizikai állítások? A világepítő filozófiai praxis, az alkotó, teremtő filozofálás egyik jellemző eljárása a fennálló totális kritikája, az értékek ama (át)értékelése, amely kritikai és teremtő egyszerre, amelyik minőségi és mennyiségi vonatkozásban is teljes: a lényegig hatol, és mindenre kiterjed.¹⁰ A filozófia történetének melyik alakja vagy alkotása reprezentálja az érvényes, tulajdonképpeni filozófiai attitűdöt? Milyen személyiségvonások, kulturális és társadalmi körülmények teszik a filozófus számára lehetővé a sikeres világepítő praxist? Kritikai metafizikai kontextusként tipikusan személyiségelméletek (számtalan változatukban), társas ismeretelméletek, tudásszociológiák, tudománypszichológiai, művészetelméleti, történet- és társadalomelméleti elgondolások jelennek meg.¹¹

Ha Thomas Kuhn szellemében azt mondanánk, hogy a gondolás filozófusai világukra vonatkozó paradigmákat keresnek, alakítanak és létesítenek, akkor a gondolkodás filozófusairól mint valamilyen adott, érvényben lévő paradigmában dolgozó „rejtvényfejtőkről” beszélhetnénk. Ebben a körben vitatott és számonkérhető követelmény az egyértelmű és világos beszéd, a szigorúan szabályos, esetenként formalizálható nyelvhasználat, az ellentmondásmentesség, logikai kompaktság és más effélék. Kritikai

metafilozófiai kontextusként minden, a tudományok szemléletmódjára is jellemző diszciplína, logikai és nyelvfilozófiai, bizonyításelméleti, tudományelméleti konstrukciók relevánsak lehetnek. A személyesség megnyilvánulásaira gyakran lehetséges hibaforrásként tekintenek. Ez a törekvés újabban lehetővé teszi gépi, *mesterséges intelligencia* használatán alapuló gondolatmenetek, bizonyítási eljárások filozófiai igénybevételét is. Nemrégiben publikálták például az ún. „Project Debater” automatikus érvelő rendszer leírását.¹² Ez a mesterségesintelligencia-alapú program képes emberi ágensekkel adott témákról valós idejű és sikeres viták lefolytatására. Evidensen adódik a program (gondolkodásalapú) filozófiai vitákban való hasznosítása, s az esetleges érvelési hibák elkerülésével karnyújtásnyira került a logikailag hibátlan filozófiai rendszerek építésének lehetősége.¹³ Más, számítástechnikával támogatott diszciplínák mintájára újabban bevezették az ún. „komputációs filozófia” fogalmát is.¹⁴

A gondolás és gondolkodás megkülönböztetésén alapuló filozófiai viták harmadik, talán legnépesebb csoportja az e két mentális praxis közötti választás diszkusszióit, valamint együttes választásuk esetén a kapcsolatuk és kölcsönhatásuk értelmezésére vonatkozó véleménykülönbségeket tartalmazza. Az egymást kölcsönösen bíráló és elutasító filozófiai praxisok tipikus eljárásai jól ismertek például az ún. analitikus-kontinentális összecsapások dokumentumaiból.¹⁵

A gondolkodásalapú analitikus praxis a valóság homogén reprezentációin való végeérhetetlen bolyongás tapasztalatával szembesül a valóság végtelen összetettségéből adódó ismeretelméleti nehézségekkel, logikai paradoxonokkal, illetve az objektív valóság azonosításában elszenvedett – szükségszerűnek mutatózó – filozófiai kudarcokkal.¹⁶ A világertelmező elemzésekben hasznos gondolati eszközök használatával nemigen lehet mit kezdeni alapvető ontológiai dilemmákkal. Például a John Searle „kínai szoba” argumentumába foglalt súlyos filozófiai kihívással: hogyan tudunk különbséget tenni gondolati reflexiók koherens kollektívja és az esetlegesen ezeket generáló „objektív” létező realitása között?

A rendelkezésre álló tapasztalatokból saját – önmagában és/vagy a világban felismert, illetve létrehozott – rendszereket elgondoló filozófus személyes világertelmezésének más értelmezésekkel való kommunikációjára kényszerül. Az ehhez szükséges „teoretikus tér”, a megfelelőnek mutatózó fogalmi, nyelvi és logikai közeg – az analitikus filozófus lehetőségeitől eltérően – általában nem áll eleve rendelkezésére, ezeket saját magának kell kiválasztania, formálnia vagy létrehoznia. Ez természetesen korántsem egyértelmű, számtalan vitát generáló, de lehetséges eljárás – hiszen, mint például Tóth Imre mondja: a gondolkodó nem a logika (vagy a matematika) foglya, hanem ezek alkotója.¹⁷ Filozófiai állásfoglalásaiból épített világának leírásához és annak kommunikációjához létre tudja hozni a közösségalkotást lehetővé tévő kommunikációs szituációkat, beleértve a megfelelő beszédmódot és nyelvet.

A generatív mesterséges intelligencia (ChatGPT és társai) „tanítása” során ma már könnyedén felkészíthető a számtalan filozófiai rendszer szövegeinek, a szövegek „nyelvének”, használati logikájának, stílusának megfelelő használatára. A ChatGPT jelenlegi változatainak kommunikációs és kritikai képességei léteznek és alakulnak, ám intellektuális színvonaluk egyelőre kétséges.¹⁸

A gondolás és gondolkodás viszonyát tematizáló filozófiai praxist ma jelentős részben fenomenológiai és hermeneutikai módszereket alkalmazó filozófusok közösségei működtetik. Ennek a jelenleg is intenzíven alakuló gyakorlatnak a részleteivel ezúttal nem tudunk foglalkozni. Ehelyett viszont felidéznénk a filozófia mai állapotára valamilyen módon – legálábbis a filozófia angol nyelvű művelőinek körében – jellemző felmérés „eredményét”. David Bourget és David Chalmers 2009-ben és 2020-ban filozófusok többezres táborában próbálta feltárni a jelentősebb filozófiai kérdésekben való állásfoglalások megoszlását és ezeknek különféle módszerekkel láthatóvá tehető összefüggéseit.¹⁹ Az egészből az álláspontok végtelen variabilitása mellett az derült ki, hogy a filozófusok egyáltalán nincsenek tisztában a filozófiai nézetek szakmán belüli megoszlásával.

■ JEGYZETEK

1. Lásd pl. Walter Ong: *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. Methuen, London–New York, 1982.
2. Eric A. Havelock: *Preface to Plato*. Belknap Press/Harvard University Press, Cambridge Mass., 1963.
3. A problémakör tárgyalásának legismertebb változatát talán Heidegger nyújtja: Martin Heidegger: *Mit hívunk gondolkodásnak?* (Ford. Vajda Mihály) Gond-Cura Alapítvány, Bp., 2009. A témakör egy másik kifejtése: Martin Heidegger: *Mit jelent gondolkodni?* (Ford. Pongrácz Tibor) In: Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi, Bp., 1991. 7–16.
4. Gondolatmenetünk részben megegyezik a következő dolgozatával: Ropolyi László: *A gondolás és gondolkodás vitái*. In: Daróczy Enikő és Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 19. A vita. Heller Ágnes emlékére*. Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság – Státus Kiadó, Szeged, 2022. 382–392.
5. Itt és e paragrafus további részében alapvetően a Ropolyi László: *Mit jelent gondolni?* Magyar Pszichológiai Szemle 1997. 1–4. sz. 177–187. megállapításaira támaszkodunk. A gondolás és gondolkodás különbségének filozófiatörténeti előfordulásairól tanulságos olvasmány: Altrichter Ferenc: *Cogito, ergo sum*. In: Altrichter Ferenc: *Észérvek az európai filozófiai hagyományban*. Atlantisz, Bp., 1993. 119–184.
6. A Zénón-paradoxonok legvilágosabb s egyúttal számunkra leghasznosabb elemzését Tóth Imre adta, például itt: Imre Tóth: *The Dialectical Structure of Zeno's Arguments*. In: Michael John Petry (ed.): *Hegel and Newtonianism*. Kluwer, Dordrecht, 1993. 179–200. Továbbá: Ropolyi László: *A filozófia felszabadítása: Tóth Imre Zénón dichotómia apóriájának értelmezéséről*. In: Paksi Dániel (szerk.): *Emergencia: a világ rétegzett felépítésének az elmélete*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2020. 167–184.
7. Milan Kundera: *A lét elviselhetetlen könnyűsége*. (Ford. Körtvélyessy Klára) Európa, Bp., 1992.
8. Lásd például: Heller Ágnes: *A tragédia mint a mezítelen egzisztencia létformája*. (Lukács György „A tragédia metafizikája” című esszéjén gondolkodva). Magyar Filozófiai Szemle 1996. 4–5–6. 325–337.
9. Weiss János: *A filozófia mint mesterség vagy hivatás*. In: Kis-Jakab Dóra – Szűcs László Gergely (szerk.): *Önéletrajz és filozófia. Tanulmányok Heller Ágnes emlékére*. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2021. 175–183. Továbbá: Susan Haack: *Philosophy as a Profession, and as a Calling*. Syzthesis 2021. VIII. 33–51.
10. Ropolyi László: *Hogyan filozofálunk kalapács nélkül?* In: Loboczky János – Torma Anita – Vermes Katalin (szerk.): *Tudomány és megértés. Schwendtner Tibor 60. születésnapjára*. Líceum Kiadó, Eger, 2022. 185–195.
11. Elképesztően átfogó analízissel próbálkozik: Randall Collins: *The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change*. Belknap Press/Harvard University Press, Cambridge Mass.–London, 1998.
12. Noam Slonim – Yonatan Bilu – Carlos Alzate, et al.: *An autonomous debating system*. Nature 2021. 591. 379–384. Jellemző, hogy a dolgozatnak nem kevesebb, mint 53 szerzője van. A rendszert az IBM mesterségesintelligencia-kutatói hozták létre: *Project Debater*. <https://www.research.ibm.com/artificial-intelligence/project-debater>

13. Chris Reed: *Argument technology for debating with humans*. Nature 2021. 591. 373–374; valamint: Justin Weinberg: “Hey Sophi”, or How Much Philosophy Will Computers Do? Daily Nous 2021. 03. 24. <https://dailynous.com/2021/03/24/hey-sophi-or-how-much-philosophy-will-computers-do>
14. Patrick Grim – Daniel Singer: *Computational Philosophy*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/computational-philosophy>
15. Illusztrációként felidézhetünk egy magyarországi vitát, amelyben a következő relevánsabb hozzászólásokat publikálták: Eszes Boldizsár – Tózsér János: *Mi az analitikus filozófia?* Kellék 2005. 27–28, 45–71; Schwendtner Tibor: *Analitikus versus kontinentális filozófia*. Magyar Filozófiai Szemle 2006. 1–2. 1–15; Ullmann Tamás: *Analitikus és kontinentális filozófia*. Magyar Filozófiai Szemle 2006. 3–4. 27–51; Eszes Boldizsár – Tózsér János: *Mi és mi nem az analitikus filozófia?* Magyar Filozófiai Szemle 2007. 1–2. 75–07.
16. Lásd pl. Tózsér János: *Az igazság pillanatai. Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről*. Kalligram, Bp., 2018.
17. Tóth nagy jelentőségű álláspontját a nemeuklideszi geometriák történeti és filozófiai elemzéseivel támasztja alá. Lásd pl.: Tóth Imre: *Szabadság és igazság*. Typotex, Bp., 2011. Továbbá: Ropolyi László: *A filozófia felszabadítása: Tóth Imre Zénón dichotómia apóriájának értelmezéséről*.
18. Csepeli György meggyőző érvelése (kézirat, személyes közlés) szerint a ChatGPT a heideggeri „akárki” módján kommunikál. Továbbá lásd pl. Michael Townsen Hicks – James Humphries – Joe Slater: *ChatGPT is bullshit*. Ethics and Information Technology 2024. 26:38 <https://doi.org/10.1007/s10676-024-09775-5>
19. *The PhilPapers Surveys. Results, Analysis and Discussion*. <https://philpapers.org/surveys/>. Illetve: David Bourget – David J. Chalmers: *What do philosophers believe?* Philosophical Studies 2014. 170(3). 465–500. Valamint: D. Bourget – D. J. Chalmers: *Philosophers on Philosophy: The 2020 PhilPapers Survey*. Philosophers’ Imprint. 2023. 23(11). <https://doi.org/10.3998/phimp.2109>

